

OBRAZ ŻYDÓW ZE ŚRODKOWEGO NADODRZA. KONFERENCJA NAUKOWA „ŻYDZI W DZIEJACH POGRANICZA POLSKO-NIEMIECKIEGO”

W dniach 4 i 5 czerwca 2013 roku w Muzeum Ziemi Lubuskiej oraz w Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej obradowano na konferencji naukowej „Żydzi w dziejach pogranicza polsko-niemieckiego”. Organizatorami tego przedsięwzięcia były: Instytut Historii i Towarzystwo Studiów Łużyckich Uniwersytetu Zielonogórskiego, Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, Studenckie Koło Archeologiczne oraz Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Zielonej Górze.

Celem konferencji było ukazanie dokonania Żydów ze Środkowego Nadodrza w dziedzinie naukowej, gospodarczej i kulturalnej. Uznano, że tylko poprzez poznanie przeszłości i stanu obecnej ludności żydowskiej można kształtować u ludzi postawę tolerancji wobec mniejszości narodowych. A poszerzając zakres wiedzy w tej dziedzinie, lepiej zrozumiemy innego człowieka. Poszukiwano specyfiki ludności żydowskiej z tego obszaru, bo tutaj przebiegała granica, która rozdzielała Europę pod względem gospodarczym, społecznym i kulturowym. Szukano odpowiedzi na pytanie, czym różniła się ludność żydowska z pogranicza polsko-niemieckiego od ludności żydowskiej z Kresów Wschodnich.

Organizatorzy konferencji chcieli uzupełnić istniejącą lukę badawczą poprzez przedstawienie roli mniejszości żydowskiej na wymienionym pograniczu, ponieważ nie doczekała się ona jeszcze swojej monografii. Zakres badań objął problematykę historyczną, demograficzną, epigraficzną, a także działalność gospodarczą, kulturalną, oświatową, naukową i religijną ludności wyznania mojżeszowego. Przeprowadzono też analizę kierunków działań podejmowanych przez współczesne organizacje żydowskie z terenu pogranicza polsko-niemieckiego. Jest to obszar niejednorodności narodowościowo, politycznie i religijnie, gdyż wcześniej istniały tu takie jednostki terytorialne, jak: Nowa Marchia, Dolny Śląsk, Wielkopolska i Łużyce. W każdej z nich panowały inne unormowania prawne dotyczące Żydów. W różnych rozwiązaniach legislacyjnych pojawiały się zakazy ich przebywania na danym terytorium, a w innych, z kolei, zezwalano na sprowadzanie bogatszych wyznawców judaizmu, aby inwestowali w rozwój gospodarczy, tak jak na przykład w Prusach.

W czasie dwudniowych obrad dwudziestu referentów z polskich i niemieckich ośrodków naukowych dyskutowało o problematyce żydowskiej od epoki odrodzenia aż po czasy obecne. Prezentowane referaty należały do takich obszarów tematycznych,

jak: metodologia, biografistyka, nauki ścisłe, społeczne, historiografia oraz kulturoznawstwo.

Kierunkowego wprowadzenia do debaty dokonał jej główny organizator, prof. Tomasz Jaworski z Uniwersytetu Zielonogórskiego. Pierwszego dnia obrady toczyły się w Sali Witrażowej Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze. O *Wkładzie żydowskich przedstawicieli pogranicza polsko-niemieckiego w rozwój matematyki* traktował pierwszy referat prof. Mariana Nowaka (Zielona Góra). Poznaliśmy dorobek naukowy kilkunastu uczonych, między innymi Hugona Dyonizego Steinhausa, Eduarda E. Kummera czy Leopolda Kroneckera, reprezentanta lwowskiej szkoły matematycznej, który wiele lat pracował we Wrocławiu. Następny prelegent, prof. Leszek Hońdo z krakowskiej uczelni, zaprezentował opracowanie *Epigraficzne źródła do historii i kultury Żydów pogranicza polsko-niemieckiego*, które w drugim dniu obrad objaśniał w praktyce na jednej ze steli nagrobnych podczas zwiedzania cmentarza w Skwierzynie. Kolejny wykładowca, prof. Joachim Zdrenka (Zielona Góra), omawiał *Trudności w badaniach nad ludnością wyznania mojżeszowego na przykładzie powiatu złotowskiego*. Autorowi udało się ustalić rzeczywistą liczbę ofiar Holocaustu na badanym terenie. Z kolei dr Anitta Maksymowicz (Zielona Góra) wprowadziła nas w temat *Internetu jako narzędzia do badań historii Żydów, czyli w poszukiwaniu minionego czasu*, prezentując między innymi zakres tematyczny portalu „Wirtualny Sztetl”, ale też wiele innych możliwości. Wystąpienie to było ostatnim z opracowań metodologicznych.

Publikację polsko-niemiecką z roku 2012 zaprezentowała jej współautorka Magdalena Abraham-Diefenbach z Frankfurtu nad Odrą. Książka pod tytułem *Makom tow – dobre miejsce. Cmentarz żydowski Frankfurt nad Odrą/Słubice*, wydana wspólnie z Eckardem Reissesem, zawiera ponad sto fotografii, dokumenty i fakty dotyczące cmentarza żydowskiego w Słubicach. Kolejna referentka, a zarazem pracownica Muzeum Ziemi Lubuskiej (MZL), Izabela Korniluk (Zielona Góra) podsumowała dotychczasową *Prezentację tematyki żydowskiej w działalności wystawienniczej Muzeum Ziemi Lubuskiej*. W zbiorach MZL znajdują się między innymi Tora i karafka liturgiczna. Są to przedmioty ocalałe z pożogi zielonogórskiej synagogi z roku 1938. Następny referat, Doroty Brylli (Zielona Góra), przybliżył nam osobę *Salomona Majmona (i jego) poglądy na religię*. Żydowsko-polsko-niemiecki filozof epoki oświecenia jest autorem między innymi *Kritische Untersuchungen über den menschlichen Geist oder das höhere Erkenntniß- und Willensvermögen* oraz komentarzy do dzieł Newtona, Arystotelesa czy Bacona. Ostatnie lata życia spędził u rodziny Kalckreuthów w Nieder-Siegersdorf (Podbrzezie Dolne k. Kożuchowa). Z kolei doktorantka Monika Alechno-Matuszczak (Zielona Góra) przedstawiła „*Historię Żydów*”, dzieło *Heinricha Graetza*, niemiecko-żydowskiego historyka. Żył on w latach 1817-1891, a pochodził z miejscowości Książ Wielkopolski (Xions), położonej w Wielkim Księstwie Poznańskim. Interpretacja dziejów narodu wybranego, zawarta w jedenastomowym opracowaniu Graetza,

nadała im wymiar etyczny i narodowy. Graetz jest uważany za prekursora syjonizmu, pomimo że sam odrzucał tę ideę, gdyż nie wierzył w możliwość utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Z *Liczbą ludności żydowskiej na obszarze dzisiejszego województwa lubuskiego w XIX wieku* zapoznała nas dr Hanna Kurowska (Zielona Góra), przeprowadzając analizę demograficzną oraz przedstawiając gospodarcze i kulturalne znaczenie na północnych terenach ówczesnego Dolnego Śląska.

Kolejna prelegentka, Joanna Kasprovicz (Zielona Góra), omówiła *Działalność społeczną Żydowskiego Związku Kobiet na pograniczu polsko-niemieckim w XX wieku*. Następnie Tamara Włodarczyk (Wrocław), współautorka (wspólnie z Andrzejem Kirmielem i Maciejem Borkowskim) monografii wydanej w 2008 roku *Śladami Żydów: Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska*, opowiedziała w swoim referacie o *Społeczności żydowskiej na Dolnym Śląsku po 1989 roku*. Doktorantka Joanna Zięba (Zielona Góra) przedstawiła nam *Żydowską architekturę sakralną na Ziemi Lubuskiej*. Sylwetkę *Maurycyego Kajlera – animatora żydowskiego życia społeczno-kulturalnego w Żarach* przybliżył nam prof. Tomasz Jaworski (Zielona Góra). W 1987 roku nadano Maurycemu Kajlerowi tytuł Honorowego Obywatela Żar. A kiedy zmarł dziesięć lat później, spoczął na jedynym czynnym w województwie lubuskim żarskim kirkucie. Rafał Szymczak (Żary) opisał *Sytuację Żydów na Ziemi Żarskiej w kontekście polityki władz polskich wobec mniejszości żydowskiej na Ziemiach Zachodnich w latach 1945-1948*. Roman Maciej Józefiak (Żary) omówił *Exodus Żydów żarskich po 1967 roku*. Doktor Mieczysław Wojecki (Zielona Góra) zapoznał nas z *Noblistami pochodzenia żydowskiego [działającymi] na pograniczu polsko-niemieckim*, którzy wpisali się w historię światowej nauki. Studentka architektury Angela Przybyłek (Zielona Góra) przedstawiła swoją propozycję *Rekonstrukcji synagogi zielonogórskiej*, która stanowi treść jej pracy magisterskiej. Doktorantka Danuta Nowak (Zielona Góra) ukazała *Obraz Żydów zielonogórskich w prasie lokalnej*. Wraz ze współautorką opracowania, Wandą Kochowską, dokonały analizy artykułów o tematyce żydowskiej publikowanych w „Gazecie Lubuskiej” w latach 2001-2011.

Pierwszy dzień konferencji zakończył się koncertem muzyki rockowej, w wykonaniu Shachara Gilada, piosenkarza i kompozytora z Izraela.

Prelekcje kontynuowano następnego dnia (5 czerwca 2013 r.) w Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej. Gości powitał jego dyrektor Andrzej Kirmiel. Następnie regionalista Zbigniew Czarnuch z Witnicy przedstawił swoje *Refleksje strażnika resztek pamiątek po witnickich Żydach*. Kolejny prelegent, Łukasz Kępski (Skwierzyna), omówił *Wybrane aspekty społeczno-gospodarcze gmin żydowskich w miastach zachodniej Wielkopolski w okresie wczesnonowoczesnym*. Po dyskusji goście udali się na wycieczkę do niedawno wyremontowanego przez chińskiego biznesmena budynku nieczynnej od lat synagogi, która obecnie jest przeznaczona na cele handlowe. W dawnej świątyni żydowskiej jej obecny gospodarz zachował i odrestaurował Aron ha-Kodesz, relikwiarz (szafę

ołtarzową) do przechowywania zwojów Tory. Po wyjściu z budynku synagogi goście konferencyjni udali się na wizytę do burmistrza Skwierzyny, Tomasza Watrosa, który był kiedyś uczniem Andrzeja Kirmiela. Watros zajmująco przedstawił podejmowane przez nich inicjatywy na rzecz odnawiania pozostałości kultury żydowskiej, głównie kirkutów. Opowiedział też, jak upowszechniana jest wśród młodzieży wiedza o Żydach. Następnie uczestnicy spotkania zwiedzili skwierzyński cmentarz żydowski. Po powrocie do muzeum międzyrzeckiego gospodarz obiektu, Andrzej Kirmiel, wygłosił referat zatytułowany *Żydowskie ślady w województwie lubuskim*. Po części dyskusyjnej obejrzano wystawę zabytków i dorobku kulturowego Żydów z terenów pogranicza polsko-niemieckiego.

Warto w podsumowaniu dodać, że pielęgnowanie pamięci o niegdysiejszych mieszkańcach narodowości żydowskiej z zachodniego pogranicza zawdzięczamy inicjatywom takich ludzi, jak: Andrzej Kirmiel – prezes Lubuskiej Fundacji „Judaica” i dyrektor Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, Alicja Skowrońska – przewodnicząca żarskiej Gminy Żydowskiej, Tomasz Watros – nauczyciel historii, a obecnie burmistrz Skwierzyny oraz profesor Tomasz Jaworski – kierownik Instytutu Demografii i Historii Gospodarczej Uniwersytetu Zielonogórskiego. Tomasz Jaworski wychowywał się razem z żydowskimi dziećmi w Żarach i serdeczne kontakty z żarską społecznością utrzymuje do dzisiaj. Sporo publikacji w jego dorobku naukowym dotyczy historii Żydów.

Konferencja poświęcona wielowiekowym relacjom polsko-niemiecko-żydowskim ukazała, że warto je pojmować przez pryzmat wspólnoty o znaczeniu zarówno historycznym, jak i społeczno-ekonomicznym.

Danuta Nowak

Uczestnicy konferencji podczas zwiedzania żydowskiego cmentarza w Skwierzynie 5 czerwca 2013 r. Prof. Leszek Hońdo (*w jarmulce*) przeprowadza analizę inskrypcji na żydowskiej steli nagrobnej. Zastępca redaktora naczelnego zielonogórskiego Radia Zachód Konrad Stanglewicz (*od prawej*), przewodnicząca Gminy Żydowskiej w Żarach Alicja Skowrońska (*białe spodnie, białe korale, ciemne okulary*), zielonogórski historyk prof. Tomasz Jaworski (*pierwszy od lewej*). Fot. D. Nowak

Stela nagrobna znajdująca się na kirkucie w Skwierzynie. Fotografia wykonana 5 czerwca 2013 r. Fot. D. Nowak

Danuta Nowak (również członek PTH) i Monika Alechno-Matuszczak, współorganizatorki konferencji ze Studenckiego Koła Archeologicznego, uczestniczki konferencji i doktorantki historii na UZ, 4 czerwca 2013 r. w Muzeum Ziemi Lubuskiej.
Fot. W. Kochowska

Aron ha-Kodesz (szafa ołtarzowa), jedyny zachowany fragment wnętrza międzyrzeckiej synagogi. Fotografia wykonana 5 czerwca 2013 r. Fot. D. Nowak

Andrzej Kirmiel (*na środku*), prezes Lubuskiej Fundacji „Judaica” i dyrektor Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej. Fotografia wykonana 5 czerwca 2013 r. Fot. D. Nowak

Pierwszy dzień konferencji (4 czerwca 2013 r.) zakończył się koncertem muzyki rockowej w wykonaniu Shachara Gilada, piosenkarza i kompozytora z Izraela. Fot. D. Nowak